

УДК 811.133.1'02'36

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/97-1-39>**Катерина ЄСИПОВИЧ,***orcid.org/0009-0001-1250-2660*

кандидат філологічних наук, доцент,

декан факультету романської філології і перекладу, доцент кафедри романських мов

Київського національного лінгвістичного університету

(Київ, Україна) *kateryna.yesypovych@knl.u.edu.ua*

ЕВОЛЮЦІЯ ГРАМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ ДІЄСЛОВА СТАРОФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ СІМПЛІФІКАЦІЇ МОВНИХ ПРОЦЕСІВ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

*У статті аналізується еволюція дієслівної системи старофранцузької мови в загальному контексті спрощення середньовічних мовних структур в період, який відзначився глибокими морфологічно-синтаксичними перетвореннями, що сформували сучасну французьку мову. У дослідженні розглядаються основні зміни дієслівної системи між IX і XV століттями, які характеризуються поступовою тенденцією до морфологічного спрощення та синтаксичної реструктуризації. Середньовічне дієслово мало багату флексію, успадковану від давньої латини, із складною системою дієвідмінювання, яка включала численні відмінні закінчення та різноманітні синтетичні форми. Аналіз виявляє кілька основних процесів спрощення: поступове зменшення кількості окремих дієслівних форм, ослаблення, а потім зникнення деяких синтетичних часів (простий минулий час у першій особі, синтетичний майбутній час деяких нерегулярних дієслів) та відповідний розвиток аналітичних складних форм із допоміжними дієсловами «être» та «avoir». Ця еволюція супроводжується поступовою регуляризацією парадигми дієслова та скороченням його морфологічних варіацій. Системи граматичного способу та часу також зазнають значних змін: певні граматичні часи зникають з активного вжитку (*passé simple*, *passé surcomposé*), а способи слугують для вираження нових відтінків (*plus-que-parfait du subjonctif*). Порядок слів поступово закріплюється, компенсуючи втрату морфологічної гнучкості більш жорсткою синтаксичною структурою. Це спрощення середньовічної дієслівної системи є частиною загального руху типологічної еволюції французької мови, яка переходить від мови з сильною синтетичністю, успадкованою від латини, до аналітичної мови, що віддає перевагу перифрастичним конструкціям та фіксованому порядку складових. Ці перетворення свідчать про адаптацію мовної системи до мінливих комунікативних потреб середньовічного суспільства.*

Ключові слова: старофранцузька мова, дієслівна система, лінгвістична симпліфікація, аналітична форма, діакронія, історична морфологія та синтаксис.

Kateryna YESYPOVYCH,*orcid.org/0009-0001-1250-2660*

PhD in Philology, Associate Professor,

Dean of the Romance Philology and Translation Faculty,

Associate Professor at the Romance Languages Department

Kyiv National Linguistic University

(Kyiv, Ukraine) *kateryna.yesypovych@knl.u.edu.ua*

THE EVOLUTION OF THE VERB GRAMMATICAL SYSTEM IN OLD FRENCH IN THE CONTEXT OF THE SIMPLIFICATION OF LINGUISTIC PROCESSES DURING THE MIDDLE AGES

*This article analyzes the evolution of the Old French verbal system within the broader context of the simplification of medieval linguistic structures – a period characterized by profound morphological and syntactic transformations that shaped modern French language. The study examines major changes in the verb system between the 9th and 15th centuries, characterized by a gradual trend toward morphological simplification and syntactic restructuring. The medieval verb had a rich inflection inherited from Latin, with a complex conjugation system that included numerous distinct endings and various synthetic forms. The analysis reveals several key processes of simplification: a gradual reduction in the number of distinct verb forms, the weakening and then disappearance of certain synthetic tenses (the simple past tense in the first person, the synthetic future tense of some irregular verbs), and the corresponding development of analytical compound forms using the auxiliary verbs «être» and «avoir». This evolution is accompanied by a gradual regularization of verb conjugations and a reduction in morphological variation. The systems of grammatical mood and tense are also undergoing significant changes: certain tenses are falling out of active use (*passé simple*, *passé surcomposé*), while moods are being used to express new nuances (*plus-que-parfait du subjonctif*). The word order gradually becomes fixed,*

compensating for the loss of morphological flexibility with a more rigid syntactic structure. This simplification of the medieval verbal system is part of the general trend of typological evolution in the French language, which is shifting from a highly synthetic language, inherited from Latin, to an analytical language that favors periphrastic constructions and a fixed word order. These transformations reflect the adaptation of the linguistic system to the changing communicative needs of medieval society.

Key words: Old French, verbal system, linguistic simplification, analytical forms, diachrony, historical morphology and syntax.

Постановка проблеми. Для наукових розвідок сучасної романістики важливим залишається дослідження історичного розвитку та становлення французької мови, починаючи з епохи Середньовіччя. Одним з важливих питань є визначення передумов змін у системі дієслова та дієслівних форм старофранцузької мови у період між IX і XV ст. в рамках загального процесу морфологічно-синтаксичного спрощення.

Аналіз досліджень. Процес формування та розвиток граматичної системи французької мови перебував у фокусі досліджень вітчизняних В. Б. Бурбело (Бурбело: 1999), О. В. Станіслав (Stanislav: 2021) та зарубіжних вчених Ж. Альєр (Allière: 1982), Ж. Пікош (Picoche: 2001), Ж.-Л. Трітте (Tritter: 2003), М. Юшон (Huchon: 2002). Їхні наукові розвідки торкалися різноманітних аспектів становлення та розвитку французької мови, зокрема: фонологічної і графічної системи мови, особливості синтаксису, історичної стилістики, що свідчить про сталий інтерес мовознавців до проблем виникнення та розвитку романських мов.

Метою цієї статті є аналіз діахронічної еволюції дієслівної системи старофранцузької мови, визначення та опис основних морфологічних змін граматичних часів та способів у період між IX і XV ст., аналіз редукції окремих дієслівних флексій на фонетичному рівні, поява аналітичних дієслівних форм (зокрема складних перифрастичних часів) як компенсація поступового зникнення синтетичних форм.

Виклад основного матеріалу. Для морфології дієслів старофранцузької мови періоду Середньовіччя характерним є розподіл на три групи. Дві перші групи дієслів є найчисленнішими і можуть утворювати похідні форми. До першої групи належать дієслова на *-er*; що походять від латинських дієслів на *-are* (біля 90% дієслів сучасної французької мови); до другої – дієслова на *-ir* з суфіксом *-iss-*, які походять від латинських дієслів, що мали суфікс *-isc-* (дієслова неактивного типу, такі як *finisco*, від якого походить *finis*). У сучасній французькій мові налічують близько 300 таких дієслів.

Третя група неправильних дієслів є неоднорідною і складається з дієслів із закінченням *-ir* (які походять від латинських інфінітивів із закінчен-

ням *-fre*), дієслів на *-oir* (які походять від латинських інфінітивів на *-ēre*) та дієслів на *-re* (які походять від латинських інфінітивів на *-ēre*). До третьої групи не входить жоден неологізм і протягом періоду історичної трансформації мова втратила певну кількість елементів на користь попередніх груп. Певна кількість дієслів III групи у сучасній французькій мові не мають повного відмінювання, як-от надзвичайно поширене у розмовній мові дієслово *falloir*; яке відмінюється лише у III особі однини.

Морфологічні особливості дієслів у старофранцузькій мові є більш нерегулярними у порівнянні з сучасною французькою мовою, де чергування голосних зустрічається набагато частіше. Воно впливає на відмінювання дієслів у теперішньому часі дійсного способу (*le présent de l'indicatif*) та теперішньому часі суб'єктивного (*le présent du subjonctif*). У сучасній французькій мові простежується наявність чергування голосних (наприклад: у відмінюванні дієслова *venir*: *vient – venons – vienne, venions*), яке зникає при відмінюванні дієслів у минулому простому часі (*le passé simple – vins – vint – vîmes – vîntes – vinrent*). Ці фонетичні зміни зумовлені різницею у розташуванні латинського наголосу. Так, у формі *débeo* наголос падає на довге вільне *-é*, яке перетворюється на [e] закрите, яке згодом дифтонгується в *oi*; утворюючи форму *doi* (CNRT, DMF). Але для форми першої особи множини, *debémus*, наголос не падає на перше *e*, яке не дифтонгується, звідки й походить сучасна форма *devons*.

У теперішньому часі дійсного способу (*présent de l'indicatif*) для парадигми французьких дієслів, які відповідають трьом групам відмінювання, характерна наявність (або відсутність) закінчення *-s* у першій особі однини та наявність закінчення *-t* у третій особі однини для дієслів другої та третьої груп: *chant, chantes, chante, chantons, chantez, chantant; finis, finis, finit, finissons, finissez, finissent; voi, vois, vil, veons, veez, voient* (DALF, DMF).

У латинській мові дієслова, які належали до першої та третьої груп, мали *сильні форми*, де наголос падав на корінь дієслова у I, II, III особі однини та III особі множини, та *слабкі форми*, де наголос припадав на закінчення у II, III особах множини. Таким чином, для певної кількості

дієслів маємо чергування голосних, як-от: *aim, aimes, aime, amons, amez, aiment; vieng, viens, vient, venons, venez, viennent* (DALF, DMF).

Існує чимало фонетичних змін, наприклад, голосної *e* на *a*: *je lef – nous lavons; oi* на *e*: *je doi – nous devons; eu* на *o*: *je pleur – nous plorons*. Для деяких дієслів характерними є чергування складів: *je desjun, nous disnons; je parole, nous parlons; j'aiu, nous aidons; je manju, nous manjons; j'araisone, nous araisnons*. І особа може бути нерегулярною порівняно з іншими сильними формами, наприклад: *je puis, tu puez; je truis, tu trueves* (CNRT, DMF).

Що стосується закінчень теперішнього часу дійсного способу *présent de l'indicatif*, розбіжність між писемною формою мови, де графеми зберігаються як морфологічні ознаки, та усною стає очевидною вже в старофранцузькій мові епохи Середньовіччя. У латинській мові дієслово у I особі однини закінчувалися на голосну *-o*; отже, спочатку закінчення було взагалі відсутнім (нульовим), оскільки кінцеві голосні зникали, за винятком кінцевої *-a*. Однак для дієслів першої групи, під впливом дієслів, які в процесі своєї фонетичної еволюції потребували опорної *-e*, у X ст. з'являються форми із закінченням *-e*. Вони набули поширення в граматичній системі старофранцузької мови у XV ст., а у XVI ст. спостерігається залишок кількох форм без закінчення *-e* для дієслів, корінь яких закінчується голосною (Huchon: 2002, 101).

Для дієслів третьої групи відмінювання у XII ст. під впливом відмінювання дієслів другої групи використовуються аналогічні форми закінчень на приголосну *-s* (*viens* замість *vieng*), які зникли у XVI ст., оскільки граматисти, вважали закінчення *-s* ознакою другої особи однини.

Формам відмінювання всіх дієслів старофранцузької мови у теперішньому часі було притаманне закінчення *-s*, яке походило від латинських форм закінчень *-s*. Однак, починаючи з кінця епохи Середньовіччя, внаслідок «випадіння» кінцевих приголосних у вимові, закінчення *-s* у повсякденному вжитку стало лише графічним. У III особі однини дієслова першої групи завжди мають закінчення *-e* (*cantat – chante*), яке походить від латинського закінчення *-at*; у інших групах, де перед *-t* стоїть інша голосна *e* або *i* (*venit – vient*), вона зникає, але закінчення *-t* зберігається, стаючи фактично лише графічним. Для I особи множини (за винятком особливих форм, які фонетично відрізняються від інших, тобто винятків *faimes* від *facimus, dimes* від *dicimus* та *somes*), усі дієслова мають закінчення *-ons*, походження якого до кінця не з'ясоване (ймовірно, це форма *sons* від *sumus*,

«*nous sommes – ми є*») (Huchon: 2002, 102). За другою особою множини, за винятком особливих форм – винятків: *faites* (від *facitis*), *dites* (від *dicitis*) та *estes*, закріпилося закінчення *-ez*, яке походить від закінчення *-atis* і поширилося на всі дієслова. У третій особі множини форма *-ent*, що походить від *-ant*, є спільною для всіх дієслів.

Проаналізуємо зміни у дієвідмінюванні дієслів у теперішньому часі сьобжонктиву (*présent du subjonctif*). Так відмінювання дієслів першої групи, які не мають закінчення *-e* (*chant, chanz, chan, chantons, chantez, chantent*) протиставляється відмінюванню дієслів другої (*finisse, finisses, tinisse, finissons, finissez, finissent*) та третьої (*voie, voies, voie, veons, veez, voient*) групи у трьох особах однини, оскільки походять від латинських закінчень *-em, -es, -et* та на *-am, -as, -at* (DALF). Така морфологічна опозиція теперішнього часу дійсного способу та теперішнього часу сьобжонктиву поступово зникне з поширенням закінчень *-e*, завдяки чому утвориться уніфікована форма відмінювання як для дієслів першої групи дійсного способу, так і сьобжонктиву. У множині закінчення *-ons* і *-ez* поступово замінюються закінченнями *-ions, -iez*, які, навпаки, дозволяють розрізнити дійсний спосіб і сьобжонктив.

У наказовому способі французькі форми дієслова всіх груп відмінювання загалом є продовженням латинських форм наказового способу (*chante, chantons, chantez; finis, finissons, finissez; voi, veons, veez*), але в багатьох випадках тут проявилася аналогія з теперішнім часом дійсного способу. Для дієслів *avoir* (*aies, aitez*), *savoir* (*saches, sachiez*), *vouloir* (*vueilles, voilliez*) та *estre* (*soies, soiez*) форми відмінювання походять від давніх форм дієслів у сьобжонктиві. Друга особа однини характеризується голосною *-e* для дієслів першої групи (латинське *canta* дає *chante*) та відсутністю закінчення для дієслів третьої групи (латинське *vide* дає *voi*) (DALF).

За правилом утворення наказового способу закінчення *-s* також можемо спостерігати у дієсловах I групи, але в сучасній французькій мові його вживання обмежується позицією лише перед займенниками *en* та *i*: *offres – en*. Друга особа однини, що походить від сьобжонктиву теперішнього часу, поступово втратила закінчення *-s* (*aie, sache, veuille* у сучасній французькій мові) за винятком дієслова *estre*, де форма *sois* пояснюється впливом *soit*. Для другої особи множини закінчення *-ez* стало спільним для дієслів всіх груп відмінювання (у латині закінчення *-te*) за аналогією з теперішнім часом дійсного способу. Також за аналогією з цим часом з'являється перша

особа множини імперативу, невідома в латині із закінченням *-ons*.

На відміну від теперішнього часу, морфологія будови минулого простого часу *passé simple* є досить складною. У слабких формах минулого часу наголос завжди припадає на кінцеву частину слова; у сильних формах минулого часу наголос падає на корінь у I, III особі однини та III особі множини і на закінчення у II особі однини та I та II особах множини. У старофранцузькій мові для слабких форм минулого часу існують такі типи закінчень: на *-a*: *amai, amas, ama, amames, amastes, amerent*; на *-i*: *sentī, sentis, senti, sentimes, sentistes, sentirent*; на *-u*: *valui, valus, valu, valumes, valustes, valurent*; для дієслів у сильній формі минулого часу – закінчення на *-i*: *vi, veīs, vit, veīmes, veīstes, virent*; або на *-s*: *dis, desis, dist, desimes, desistes, distrent*; на *-u*: *oi, eūs, ot, eūmes, eūstes, orent*. Перша особа однини, за винятком дієслів на *-er*, у кінці Середньовіччя отримала аналогічне *-s*, яке закріпилося у XVII ст. (DALF, DMF). Так само, за винятком дієслів першої групи, у третій особі однини для слабких форм дієслів минулого часу було введено закінчення *-t*.

Недоконаний час суб'єктиву (*le subjonctif imparfait*) є нащадком плюсквамперфекту суб'єктиву латинської мови. Він відповідає слабким формам минулого часу, які мають ті самі особливості наголосу (*amaulisti – amaūsses; venīsti – venisses*). Існує три типи відмінювання дієслів у *imparfait du subjonctif* які закінчуються на три різні голосні: на *-a*: *amasse, amasses, amast, amissons, amisseiz, amassent*; на *-i*: *venisse, venisses, venist, venissons, venisseiz, venissent*; на *-u*: *eusses, eusse, eust, eus-sons, eusseiz, eussent* (DALF, DMF).

Що стосується майбутнього часу, то, за винятком дієслова «*estre*», яке зберегло особливості відмінювання, успадковані від класичної латини (*ier, iers, iert, iermes, ierent*), усі інші дієслова отримали форми, похідні від перифрази, яка складається з інфінітива латинського дієслова та скорочених форм дієслова «*habere*» (наприклад: *amare – «j'ai à aimer – я маю любити»*). Отже, для всіх дієслів у майбутньому часі закінчення є однаковими (*-ai, -as, -a, -ons, -ez, -ont*).

У ненаголошеній основі дієслів у майбутньому часі слід відзначити певну кількість фонетичних змін. По-перше, у латинській мові, ненаголошена голосна інфінітива у такій перифрастичній конструкції зазнає різного позиційного впливу залежно від того, чи йдеться про голосну [a] переднього ряду, притаманну дієсловам першої групи (*amare*), яка в позиції тонічного наголосу змінюється на [ə] (*amare – amerai*), чи про ненаголо-

шену голосну, характерну для дієслів інших груп, яка в позиції тонічного наголосу зникає (*debere – devrai*).

Дієслова першої групи характеризуються появою в основі літери «e» (*amerai*). Для інших груп існують особливі фонетичні перетворення при поєднанні морфеми *-r* з кінцевою приголосною кореня (наприклад, наявність епентези *d* у формі *viendrai* від *venire* або *voldrai* від *volere*). Для дієслів другої групи, типу *finir*, характерні аналогічні форми з *-i* (*finirai*). Для дієслів першої групи корінь відтворюється у наголошених формах: наприклад *amerai* стає *aimerai*. Для інших дієслів інших груп відтворення буде далеко не повним, оскільки завжди буде *verra*; середньовісній мові пропонуватиме певну кількість аналогічних форм, які не збереглися (*boirai, voirai*) (DALF, DMF).

Детальніше зупинимось на відмінюванні дієслів у минулому часі *l'imparfait de l'indicatif*. Деякі часи досить рано набули єдиної парадигми відмінювання. У класичній латині, в залежності від типу дієвідміни дієслів, існували закінчення *-ābam, -ēbam, -iēbam*. Для дієслова *estre* зберіглася форма відмінювання, яка походить від латинського *ēram (ere, iere)*, яка зникла в X ст. Значущим явищем у морфології недоконаного часу є поширення закінчення *-ēam*, що дало початок формам *-oi(e), -oies, -oit, -iiens, -tiez, -oient* (з дифтонгізацією [e] в [oi] та переходом кінцевого [a] в [ə]). Буква *e* дуже рано зникає у III особі однини, а з X ст. – у I та II особах однини, у XVI ст. – у III особі множини, але залишається присутньою у графічній формі закінчення *-oient* (Trésor de la langue française informatisé).

Наприкінці XIII ст. буквосполучення «oi» вимовлялося як [we]; а у XVI ст. з'явилася тенденція у розмовному мовленні спрощувати вимову до відкритого звуку [ɛ]. Запропоноване в XVI ст. граматистом Береном та згодом у XVIII ст. Вольтером графічне відтворення фонем [ɛ] як буквосполучення *ai*, було визнане Французькою Академією лише в 1835 р. Перші дві особи множини стали односкладовими в XII ст., а закінчення *-iens* було замінено на *-ions* у XIV ст. (Académie française: 2023).

Охарактеризуємо детальніше еволюцію безособових форм дієслів. У цьому періоді розвитку старофранцузької мови можемо спостерігати субстантивізацію іменника, наприклад *le chanter*. Водночас такі іменники можуть мати власні додатки (наприклад: *en l'esgarder l'image = «en regardant l'image – дивлячись на картину»*). Віддієслівні прикметники, а також дієприкметники теперішнього часу, так звані віддієслівні форми на *-ant*,

відмінюються за правилами прикметників обох родів, тобто без *-e* у жіночому роді; незмінним залишається лише дієприслівник теперішнього часу *gerondif* герундій, який зазвичай вживається без прийменника. При відмінюванні дієслова з допоміжним дієсловом *avoir* у складних часах дієприкметник минулого часу зазвичай узгоджується з прямим додатком, незалежно від його місця у реченні. Дійсно, *avoir* зберігає своє повне значення (наприклад: *il a la maison prise, il a prise la maison* відповідає «*il possède la maison qu'il a prise*» – «він володіє будинком, який він захопив»). Поширення набуває використання дієприкметника безпосередньо після допоміжного дієслова *avoir*. Все частіше зустрічаються дієслівні перифрастичні форми. Так, наприклад «*aller*» + форма на *-ant*, позначає дію, що триває (*aller marchant, aller parlant*); «*aller*» + інфінітив підкреслює найближче майбутнє; «*venir de*» + інфінітив – недавнє минуле, «*être*» + форма на *-ant* (*estre aimant*).

У епоху Середньовіччя простий минулий час *le passé simple* міг використовуватися для описів, оскільки *l'imparfait* використовувався досить рідко і набув поширення в прозових текстах у XIII ст. (Tritter: 2003, 30-31). Складний минулий час *le passé composé*, маючи романське походження, вживається разом з простим минулим *le passé simple*. Складний минулий час, *le passé composé*, фіксує актуальність результату минулої дії, тоді як простий минулий час *le passé simple* використовується для позначення послідовності дій. Складний минулий час поступово витіснятиме простий минулий час, який згодом залишиться лише часом письмової оповіді. У оповіді теперішній час *le présent* часто конкурує з минулими часами. Тим часом складні часи більш притаманні старофранцузькій мові, так у XIII ст. надскладні форми *des formes surcomposées*, притаманні усному мовленню, поступово зникають з писемного мовлення.

Як правило дійсний спосіб *l'indicatif* створює об'єктивний образ часу, а суб'єктив *subjonctif*, окрім створення суб'єктивного образу часу, вживається у незалежному простому реченні (часто без сполучника «*que*») для позначення нюансів бажання, жалю, наказу, припущення та поступки.

У підрядному з'ясувальному реченні ідеї бажання, необхідності, наказу мають відтінок умовної дії (*veuil qu'il vienne; faut qu'il vienne*); ідея побоювання може мати і відтінок реальної дії (*crain qu'il viendra*); те саме стосується дієслів, що виражають почуття. Дієслова, які виражають думку та переконання, можуть бути актуалізаторами лише в I особі; для інших осіб цей нюанс не є актуальним.

Для вираження заперечення, запитання та гіпотези характерним є вживання суб'єктиву *le subjonctif* після деяких дієслів, які зазвичай вимагають використання дійсного способу (*Tu sais qu'il vient. – Tu sais, qu'il vienne?; Tu sais, qu'il vienne? – Sais tu qu'il vienne?; Tu ne sais qu'il vienne – Tu ne sais, qu'il vienne*).

У підрядних обставинних реченнях використання граматичного способу залежить від сполучника, який за своїм значенням може бути актуалізуючим або віртуалізуючим; так, сполучники, що позначають мету, завжди супроводжуються використанням суб'єктиву.

У підрядному означальному реченні, використання граматичного способу залежить від значущості антецеденту в головному реченні. Заперечення та суб'єктивізація зумовлюють обов'язкове використання суб'єктиву (*s'il est om qui li face tort, li ennemis, cui Dex confonde = «l'ennemi, que Dieu l'anéantisise» «ворог, нехай Бог його знищить»*) (DALF).

Щоб позначити гіпотетичну ситуацію, пов'язану з теперішнім або майбутнім часом, використовується або конструкція з минулим часом *imparfait* та умовним способом *conditionnel* (наприклад: *s'il le voulait, viendroie, «s'il le voulait, je viendrais – якби він хотів, я прийшов би»*). Така конструкція має романське походження, де зміна часів підкреслює, що головне речення є часовим наслідком гіпотетичного підрядного речення. Конструкція речення, де дія вважається нереальною («*s'il le vosist venisse s'il le voulait, je viendrais – якби він хотів, я прийшов би»*), запозичена з латини, де *l'imparfait du subjonctif*, недоконаний час суб'єктиву, використовувався для позначення потенційного або нереального значення теперішнього часу.

Для гіпотетичних висловлювань про минуле також використовується минулий час суб'єктиву *l'imparfait du subjonctif* (*s'il le vosist, «s'il l'avait voulu, je serais venu – якби він захотів, я б прийшов»*), що є безпосередньою запозиченням з латини, оскільки французький минулий час *l'imparfait du subjonctif français* походить від латинського плюсквамперфекту *plus-que-parfait du subjonctif* – часу, який позначав нереальність минулого. Починаючи з XIII ст., у цьому типі умовних речень також використовується плюсквамперфект суб'єктиву *plus-que-parfait du subjonctif*, який витіснив вживання *l'imparfait du subjonctif*, у французькій мові періоду Середньовіччя (Huchon: 2002, 107). Лише деякі дієслова, зокрема допоміжні, збережуть *l'imparfait du subjonctif* не утворюючи складні аналітичні форми. Сучасна конструкція з минулим умовним та плюсквамперфектом дійсного способу (*s'il l'avait voulu, je serais venu – якби він захотів, я б прийшов*) на той час ще не набула поширення у XVI ст.

Висновки. Морфологія дієслів старофранцузької мови епохи Середньовіччя є досить нерегулярною і тяжіє до граматичної симпліфікації. Зміна голосних впливає на корені багатьох дієслів у теперішньому часі дійсного, умовного та наказового способів, а також у минулому простому часі. Багато закінчень зникають у вимові й зберігаються в писемній формі лише як морфологічні ознаки. У граматики того часу розвитку набули: складний

минулий час, часи умовного способу та перифрастичні часи. Майбутні наукові розвідки передбачають дослідження застосування когнітивного підходу до еволюції дієслівних часів французької мови, адже симпліфікація середньовічної системи граматичних часів відповідала концептуальній реорганізації категорій часу та аспекту, коли перехід від синтетичних форм до аналітичних зменшував когнітивне навантаження на мовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурбело В. Художній дискурс в історії французької мови та культури IX – XVIII ст. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Спеціальність 10.02.05 – романські мови. Київ. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. 1999. 36 с.
2. Allère J. *La formation de la langue française*. Paris, PUF, 1982. 127 p.
3. AD: Antidote Druide: correcteur, dictionnaires, guides. Québec, Druide informatique. <https://www.antidote.info/fr>.
4. CNRTL: Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. Retrieved from <https://www.cnrtl.fr/>.
5. Académie française. <https://www.academie-francaise.fr/le-dictionnaire/la-9e-edition>.
6. DALF: Dictionnaire de l'Ancienne langue française. <https://micmap.org/dicfro/search/dictionnaire-godefroy/>.
7. DMF: *Dictionnaire du Moyen Français*, version 2023 (DMF 2023). ATILF – CNRS & Université de Lorraine: <http://www.atilf.fr/dmf>.
8. Huchon M. *Histoire de la langue française*. Paris, Librairie Générale Française. 2002. 315 p.
9. Picoche J., Marchello-Nizia Ch. *Histoire de la langue française*. Paris, Nathan, 2001. 396 p.
10. Stanislav O. V. *Histoire de la langue française*. Loutsk, Centre d'édition et de polygraphie Veja-Drouk, 2021. 68 p.
11. TLFi: Trésor de la langue française informatisé. Retrieved from <http://atilf.atilf.fr/>.
12. Tritten J.-L. *Initiation à l'histoire de la langue française*. Paris, Ellipses Édition Marqueting S. A., 2003. 144 p.

REFERENCES

1. Burbelo V. (1999) Khudozhnii dyskurs v istorii frantsuzkoi movy ta kultury IX-XVIII st. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filolohichnykh nauk. Spetsialnist 10.02.05 – romanski movy. [Artistic Discourse in the History of the French Language and Culture, IX-XVIII Centuries. Abstract of a dissertation submitted for the degree of Doctor of Philology. Speciality 10.02.05 – Romance Languages] Kyiv. Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. 1999. 36 s. [in Ukrainian].
2. Académie française. [French Academy]. <https://www.academie-francaise.fr/le-dictionnaire/la-9e-edition> [in French].
3. Allère J. (1982) La formatoin de la langue française. [The development of the French language]. Paris: PUF, 1982. 127 p. [in French].
4. AD: Antidote Druide: correcteur, dictionnaires, guides. [Antidote Druide: proofreading software, dictionaries, guides]. Québec, Druide informatique. <https://www.antidote.info/fr> [in French].
5. CNRTL: Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. [National Center for Textual and Lexical Resources]. Retrieved from <https://www.cnrtl.fr/> [in French].
6. DMF: Dictionnaire du Moyen Français, version 2023 (DMF 2023). [Dictionary of Middle French, 2023 Edition]. ATILF – CNRS & Université de Lorraine: <http://www.atilf.fr/dmf> [in French].
7. DALF: Dictionnaire de l'Ancienne langue française. [Dictionary of Old French]. <https://micmap.org/dicfro/search/dictionnaire-godefroy/> [in French].
8. Huchon M. (2002) Histoire de la langue française. [History of the French Language]. Paris: Librairie Générale Française, 315 p. [in French].
9. Picoche J., Marchello-Nizia Ch. (2008) Histoire de la langue française. [History of the French Language]. Paris: Nathan, 396 p. [in French].
10. Stanislav O. (2021) Histoire de la langue française. [History of the French Language]. Loutsk: Centre d'édition et de polygraphie Veja-Drouk. 68 p. [in French].
11. TLFi: Trésor de la langue française informatisé. [The French Language Treasury digitized]. Retrieved from <http://atilf.atilf.fr/> [in French].
12. Tritten J.-L. (2003) Initiation à l'histoire de la langue française. [Introduction to the History of the French Language]. Paris: Ellipses Édition Marqueting S. A., 144 p. [in French].

Дата першого надходження статті до видання: 03.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

